

Nove nacionalističke ideologije u Srbiji i „kognitivni defekt“ u konstrukciji identitetâ

Dušan Ristić

Velike razlike među nacionalnim i nacionalističkim pokretima, potiču delom od razlika u ideologijama koje oni slede. Tako je nacionalizam, poput kameleona, tokom istorije dobijao različite boje – u zavisnosti od društveno-istorijskog konteksta u kome je nastajao. Mnogi su upravo iz tog razloga, odustajali od definisanja ovog pojma. Sa druge strane, postoji mnoštvo različitih teorija o nacionalizmu.

Karakteristično za ovu pojavu je, bilo kako bilo, njeno javljanje u obliku (političke) *ideologije* (jezik i terminologija), koja predstavlja osnovu integracije različitih društvenih grupa i pokreta, jer se predstavlja i nameće kao *oblik kulture*. U ideologiji nacionalizma, svet je podeljen na nacije, od kojih svaka ima svoju individualnost, istoriju i sudbinu. Nacija je zatim, izvor celokupne društvene moći, a lojalnost naciji predstavlja najviši stepen privrženosti nekom entitetu. Svaki pojedinac, ukoliko želi slobodu i samoostvarenje, mora da se poistoveti sa nacijom, koje takođe moraju biti slobodne i bezbedne. Nacionalizam, u različitim varijantama, tako predstavlja ideološki pokret za postizanje i održavanje *autonomije, jedinstva i identiteta* populacije za koju njeni pripadnici smatraju da predstavlja „stvarnu ili potencijalnu naciju“.

Od posebne je važnosti isticanje jezičkog i simboličkog aspekta nacionalizma i njegove uloge, jer su nacionalistički jezik i simbolika obuhvatniji od ideologije ili ideološkog pokreta u čijem okrilju se razvijaju. Oni često jesu jedina spona koja ideologiju povezuje sa „masovnim sentimentima“ širih delova neke populacije (posredstvom parola, ideja, simbola, ceremonija, itd.). U isti mah, nacionalistički jezik i simbolika zahvataju i *kognitivnu i ekspresivnu* dimenziju, spajajući se sa obuhvatnijim stremljenjima i osećanjima pa zbog toga možemo govoriti o nacionalizmu kao *ideologiji* koja u svom središtu ima (svoju) naciju i predstavlja sadržinu primarnog, nacionalnog *identiteta*.

Tumačenja pojma ideologije, imala su istorijske amplitude koje su se kretale u rasponu od neutralno do vrednosno definisanog pojma. Marks, čiji je pojam i tumačenje ideologije jedno od najznačajnijih (s obzirom da je za kasnije teoretičare ideologije – Manhajma npr. – bio nezaobilazan), razvio je stanovište po kome ideologija predstavlja „defekt“, odnosno anomaliju jedne (buržoaske) klase. Radi se dakle, o lažnoj, odnosno „selektivnoj“ svesti, a u celini govoreći, ideologija je razumljena kao „diskurs o drugom“. Međutim – ono na šta su kasniji tumači ideologije ukazivali – i ono što je važno ukoliko (nacionalističku) ideologiju posmatramo u kontekstu njenog uticaja na formiranje identiteta u određenim društvenim grupama, jeste njena prisutnost i definisanje u terminima tih grupa, grupnih relacija, institucija na makro-nivou i *terminima socijalnih praksi* na mikro nivou (a ne u kognitivnim terminima i kroz pozivanje na transcendentne oblasti realiteta). Jer, ideologije konstruišu, „koriste“ i menjaju socijalni akteri kao grupni članovi. Kroz „politiku identiteta“, ideologija podrazumeva „borbu oko istine“, ali ne neke istine koja je „izvan“ društvenog poretka/konteksta, već istine koja je pod „režimima“ koji se obrazuju na osnovu difuznih oblika moći (Fuko), a koji dozvoljavaju političku borbu u *konstrukciji istina*. Ideologije tako postaju *prakse*, a ne samo „lažne svesti“.

Iako su pojave „politike identiteta“ u sociološkoj teoriji, ali i praksi potekle sa Zapada, možemo reći da je ovaj fenomen, u nešto izmenjenom obliku, prisutan i na našim prostorima, zahvaljujući kulturnim procesima i aspektima globalizma. Ono što je pak zajedničko nacionalističkim ideologijama sa ovih prostora i recimo nekim desničarskim stremljenjima u Zapadnoj Evropi, svakako je njihova uloga „čuvara identiteta“. Možda treba dodati da se različiti identiteti (individualni, kolektivni) ne oblikuju, formiraju zahvaljujući samo ideologijama (i uopšte, znanju), da oni ne proizilaze *direktno* iz toga, ali stoji pretpostavka da je svaka ljudska akcija uvek u izvesnoj relaciji sa nekim znanjem. „Sirov materijal“ za formiranje identiteta nastaje u okviru *diskursa*, a usvajaju ga pojedinci, oblikujući ga i dajući mu smisao tokom tog procesa. Iz ove pozicije, kultura ne predstavlja samo „set pravila“, odnosno obrazaca na osnovu kojih nastaje društveno delanje, već je resurs dostupan kroz „priče“ koje konstruišu senzibilitet iz koga nastaje akcija.

Sve navedeno jesu izvesne pretpostavke koje nas mogu dovesti do pozicije u kojoj bismo fenomen *novih* nacionalističkih ideologija posmatrali iz ugla njihovog uticaja na identitet njihovih sledbenika, odnosno društvenih grupa i pojedinaca koji se deklariraju (ili ne, ali to jesu) kao nacionalisti na ovim prostorima od početka devedesetih godina prošlog veka. Termin *nove nacionalističke ideologije* koristim zbog uverenja da je pojava istih na ovim prostorima (u nekoliko talasa) u relativno kratkom vremenskom periodu, ipak imala delimično različite uzroke nastanka i pojavne oblike, iako su u celini posledica širih društveno-političkih procesa koji su karakteristični za poslednjih dvadesetak i više godina. Ne bih se na ovom mestu toliko bavio analizom uzroka nastanka ove ideologije i pokreta u Srbiji, koliko pitanjem dovođenja u vezu sa (kulturnim) identitetom onih koji se sa njom zanose, jer smatram da taj kulturološki aspekt u detekciji i analizi ove rasplamsale i sveprisutne pojave zaista nije zanemarljiv, iako nije najznačajniji.

Idejni i vrednosni vakuum nakon sloma jednopartijskog režima krajem osamdesetih godina prošlog veka, gubitak orijentacije i traganje za identitetom (koji je značajan oslonac lične, ali i državne sigurnosti), karakteristični su kulturni procesi koji su doprineli širenju nacionalizma. „Gubitak istorije“ i iščezavanje „istorijske svesti“ na ovim prostorima – u vrlo kratkom vremenskom periodu (što je takođe zajednička osnova ličnog i kolektivnog identiteta), uzrokovao je labavljenje društvene integracije, u kome je nacionalistička ideologija vrlo lako postala „merilo moralnosti“ – vrednosna prizma velikog dela populacije.

Na mikro-društvenom nivou (društvene grupe, subkulture) takođe je karakteristično nepostojanje, odnosno nedostatak „orijentacija“, „kulturnih izvora“ identifikacije i formiranja kolektivnih identiteta, što je bila posledica (još uvek aktuelne) kulturne i političke izolacije zemlje. U ovakvom kontekstu, uzimajući u obzir i dominaciju „neo-folk“ kulture, opštu relativizaciju (kako vrednosnog tako i svakog drugog sistema) koja je isijavala iz najuticajnijih medijskih stanica u Srbiji, stvorena je klima u kojoj je ideologija nacionalizma vrlo lako uzela maha. Različite „nacionalističke subkulture“ razvijane su kao posledica delovanja pojedinaca, većih grupa, ali i registrovanih organizacija/udruženja građana.

Širenje ove ideologije među pre svega mladim delom populacije, postalo je moguće usled nedostatka „kulturne ponude“ odnosno, pre svega, *informacija* i *iskustva*. Većina (mladih) ljudi, postala je „osuđena“ na ovo podneblje/diskurs u kome, usled političkih kriza i (kulturne) izolacije, sa manjim ili većim intenzitetom, provejavaju

mitovi prošlosti, opšta (ne)kultura - bahatost, netolerancija i ksenofobičnost, nedostatak novih ideja i originalnosti, kreativnosti i želje za promenom. Aktuelni „kulturni mejnstrim“ vrlo lako guši bilo kakvu inicijativu različitosti, nepristajanja, alternativnih (sub)kulturnih modela, jer ima snažnu potporu u društveno-političkom sistemu. Zbog toga bi opravdano mogli da postavimo i pitanje mogućnosti postojanja i razvitka različitih (autentičnih) potkultura na ovim prostorima, s obzirom na simbolički deficit i kulturnu deformaciju. Ipak, činjenica je da u ovom društvu postoji kakva-takva kulturna dinamičnost koja generiše kulturne obrasce i kulturne/društvene identitete, omladinske potkulture i pokrete, a među ostalim i nacionalističke, koji usled mnogih društvenih faktora – od kojih smo samo neke naveli, imaju potencijal da opstanu i da se razvijaju.

Krivce za pojavu nacionalizma u Srbiji, međutim, ne treba tražiti samo u redovima „najvatrenijih“ javnih zastupnika ove ideologije, već pored „opšte društvene klime“ – u redovima političkog establišmenta (bivšeg ali i „demokratskog“ režima), tzv. intelektualne elite i ostalih (njima privrženih) javnih agitatora koji su svojim uticajem i moći doprineli političkoj izolaciji i kulturnom osiromašenju ovog društva.

Nastanak i opstanak nacionalizma moguć je i dalje, sve dok on čini – manje ili više eksplicitno – „simboličku potporu“ ovog društva i tako služi političkim interesima države, odnosno političkih partija na vlasti. Najdinamičniji delovi društva (društvene, a posebno omladinske grupe, subkulture) tako postaju instrumentalizovano polje uticaja vladajuće elite. Ekonomski uslovi siromaštva (nezaposlenosti) i izolacije samo pogoduju razvitku poželjnih kulturnih modela i obrazaca ponašanja. A trajnost i mogućnosti ovakvih ideja i ideologija, definitivno nisu ograničene na neki vremenski period. One isplivavaju i opstaju u različitim vremenima i društvima zahvaljujući nedostatku *društvenog konsenzusa* u čijem su vrednosnom poretku i sistemskim mehanizmima prepoznate kao društveno zlo, koje treba iskoreniti. Ili bar skrajnuti na marginu.